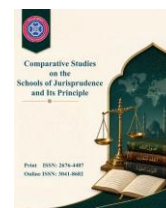

Comparative Studies on the Schools of Jurisprudence and Its Principles

Print ISSN: 2676-4407 | Online ISSN: 3041-8682

Journal Homepage: <https://mfu.uok.ac.ir/>

The Challenge of Determining Governing Law and Place of Arbitration in Real Estate Disputes: A Comparative Analysis in Imami and Shafi'i Jurisprudence

Seyed Ali Mirlohi ^{1✉}

1. PhD student, Department of Jurisprudence and Law, Faculty of Jurisprudence and Law, Shahid Motahari University and Higher School, Tehran, Iran. Email: Mirlohi@motahari.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 19 December 2024
Received in revised form 16
March 2025
Accepted 9 May 2025
Available online 14 May
2025

Keywords:

Metaverse Arbitration,
Conflict of Laws,
Imami Jurisprudence,
Shafi'i Jurisprudence,
Party Autonomy,
Smart Contract.

ABSTRACT

The emergence of the "Metaverse" and the expansion of virtual real estate transactions on the blockchain have confronted traditional paradigms of private international law and adjudication in Islamic jurisprudence with an ontological challenge. The main problem of this study is to explain the inefficiency of the classic rule of *Lex Loci Rei Sitae* and Article 966 of the Civil Code in determining the governing law for assets that are "decentralized", lack physical location, and are distributed across thousands of nodes. Using a descriptive-analytical method and a comparative approach between Imami and Shafi'i jurisprudence, while critiquing existing literature which focuses mainly on cryptocurrencies, this article analyzes the challenges of adjudication, determining the seat of arbitration, and enforcement in this domain. The findings indicate that insisting on geographical criteria and the "tangibility of the object, which is more prominent in Shafi'i jurisprudence, leads to "preference without a preferer" among servers and creates concerns regarding "uncertainty in delivery" in cyberspace, constituting a serious obstacle to the validity of arbitral awards. In contrast, Imami jurisprudence, by adopting a customary approach regarding property value and not requiring physical "unity of session", demonstrates greater capacity for accepting distributed arbitration and overcoming spatial limitations. The conclusion suggests that the only solution to this deadlock is transitioning from territorial rules to the principle of "Party Autonomy"-citing the rule "The believers are bound by their conditions"-and accepting "Digital Trade Customs" as the governing law. Furthermore, in the enforcement phase, integrating arbitration clauses with "Smart Contracts" enables "Self-Executing Awards," the jurisprudential legitimacy of which is defensible through "irrevocable agency" in Imami jurisprudence and "delegation within a binding contract" in Shafi'i jurisprudence.

Cite this article: Mirlohi, S. (2025). The Challenge of Determining Governing Law and Place of Arbitration in Real Estate Disputes: A Comparative Analysis in Imami and Shafi'i Jurisprudence. *Comparative Studies on the Schools of Jurisprudence and its Principles*, 8(1), 111-126. <https://doi.org/10.22034/MFU.2026.144980.1644>

© The Author(s) retain the copyright.

Publisher: University of Kurdistan.

DOI: <https://doi.org/10.22034/MFU.2026.144980.1644>

Introduction

The emergence of the Metaverse has transcended the boundaries of science fiction or mere entertainment platforms, evolving into a colossal economic ecosystem where the volume of virtual real estate transactions rivals traditional housing markets. When virtual land parcels are traded for significant sums on platforms like Decentraland or The Sandbox, private law is compelled to step out of its traditional shell and confront a reality where geography has lost its conventional meaning. The central challenge arises when a dispute occurs between parties in these virtual environments. In the physical world and traditional legal paradigms, jurisdiction and the governing law are inextricably linked to “geography”; the classic principle of *Lex Loci Rei Sitae* (the law of the place where the property is situated) has been the anchor of private international law for centuries. However, a formidable question presents itself: In a world where place does not exist in the physical sense and the asset is stored on cloud servers distributed across multiple continents, where is the place of the property?

This geographical confusion confronts the institution of arbitration-as the most efficient method for resolving commercial disputes-with a theoretical crisis. Traditional arbitration always requires a physical seat to determine the nationality of the award and its judicial protection. However, in Metaverse arbitrations, which are often conducted decentrally on the blockchain, determining the governing law and the seat of arbitration has become a convoluted dilemma. This issue becomes even more complex when weighed against the scales of Islamic jurisprudence (*Fiqh*), particularly in a comparative study between Imami (Shi'a) and Shafi'i (Sunni) jurisprudence. The necessity of this research stems from the fact that the legal systems of Iran and many Islamic countries have not yet taken a clear stance on the legal nature of digital assets. The silence of the legislator should not lead to a deadlock in adjudication; Article 167 of the Iranian Constitution obliges judges (and by extension, arbitrators) to refer to authoritative Islamic sources. Here, the subtle but fundamental differences between Shafi'i and Imami foundations offer divergent paths for arbitrators. Shafi'i jurisprudence, with its emphasis on tangibility and strict avoidance of uncertainty, poses serious challenges to accepting the property value of virtual lands. In contrast, Imami jurisprudence, relying on rational desire and the customary definition of property, shows greater flexibility. This study aims to answer how, in the absence of physical location, a Metaverse arbitrator can select the substantive law and whether the jurisprudential differences regarding the nature of these assets prevent the enforcement of arbitral awards?

Method

This article employs a descriptive-analytical research method, utilizing library data collection to analyze the challenges of adjudication in the Metaverse. The study adopts a comparative approach, juxtaposing the principles of Imami jurisprudence (representing a rationalist/custom-oriented approach) with Shafi'i jurisprudence (representing a text-oriented/cautious approach). The research process involves three stages: First, the technical and legal anatomy of Metaverse real estate (NFTs) is dissected to distinguish between physical objects (*Ayn*) and data. Second, the efficiency of traditional conflict of laws rules, specifically *Lex Loci Rei Sitae* and Article 966 of the Iranian Civil Code, is critically evaluated in the context of blockchain technology. Finally, by invoking jurisprudential rules such as the believers are bound by their conditions and analyzing the legitimacy of smart contracts, a solution is proposed for the governing law and the enforcement mechanism. This study critiques existing literature, which has largely

focused on cryptocurrencies (money), and shifts the analytical lens toward virtual real estate and procedural law, addressing the gap in enforcing arbitral awards for decentralized assets.

Results

The findings of this research reveal fundamental distinctions between the two schools of thought regarding the nature of the subject matter and the applicable law:

A) The Nature of Property and the Challenge of *Gharar*: The investigation shows that the primary obstacle in accepting Metaverse disputes is not the technology itself, but the rigidity of traditional definitions of property. In Shafi'i jurisprudence, the validity of a sale often hinges on the object being tangible and visible to avoid uncertainty. The uncertainty here is twofold: uncertainty in existence, as the asset is merely code and uncertainty in delivery, as the asset depends on the server's uptime. Consequently, a Shafi'i arbitrator might invalidate the underlying contract and the arbitration clause due to the risk of non-existence, creating a deadlock. Conversely, Imami jurisprudence, utilizing the principle of ignoring minor uncertainty and defining property based on rational utility regardless of physical substance, easily accommodates NFTs as valid subject matter. Therefore, an Imami arbitrator can rule on the validity of the contract based on the general principle of "Fulfill Your Contracts".

B) The Collapse of Territorial Rules: The analysis of conflict of laws rules demonstrates that the classic principle of *Lex Loci Rei Sitae* has structurally collapsed in the blockchain environment. Attempts to attribute Metaverse properties to the location of servers or the domicile of the creating company are futile and constitute preference without a preferer, as the distributed ledger technology (DLT) dissolves the concept of a singular location. The findings reject the notion of Cyberspace as a Sovereign State due to the lack of enforcement power and sovereignty required by both international law and Islamic Fiqh.

C) Party Autonomy as the Legal Anchor: The research establishes that in the absence of location, the only stable and citeable element is Party Autonomy. Both jurisprudential schools agree on the binding nature of conditions agreed upon by parties. However, a crucial distinction emerges: In Shafi'i Fiqh, a void condition (e.g., choosing a law that permits usury/*Ribā*) often voids the entire contract. In contrast, the dominant Imami view accepts the theory of severability, allowing the arbitrator to disregard the void condition while upholding the arbitration agreement itself.

Conclusions

The study concludes that the legal and jurisprudential deadlock in Metaverse arbitration can be resolved by shifting the paradigm from territorial sovereignty to party autonomy and technical enforcement. Firstly, the governing law should not be determined by the physical location of servers or users, but by the implied or explicit choice of the parties, often pointing towards Digital Trade Customs or the platform's internal protocols, provided they do not contravene mandatory Shari'a prohibitions. Secondly, the most significant contribution of this research pertains to the enforcement of awards. The traditional enforcement mechanism via state courts is ineffective for encrypted, anonymous assets. The proposed solution is the integration of arbitration clauses with Smart Contracts. This allows for Self-Executing Awards where the transfer of the NFT occurs automatically upon the arbitrator's decision, removing the need for state intervention. From a jurisprudential perspective, this automated execution is legitimized through:

- 1) Imami Jurisprudence: The concept of Irrevocable Agency or Condition of Action, where parties grant the smart contract the agency to execute the award.
- 2) Shafi'i Jurisprudence: The concept of Delegation within a binding contract, ensuring that the consent remains valid throughout the process.

Based on these findings, it is suggested that legislators amend arbitration laws (such as Art. 27 of the Iranian Law on International Commercial Arbitration) to explicitly prioritize the law chosen by parties for location-less digital assets. Furthermore, legal systems should recognize digital wallet addresses as valid legal domiciles and accept NFTs as collateral to facilitate the enforcement of justice in the digital age. Ultimately, Islamic jurisprudence possesses the dynamic capacity to regulate the Metaverse, provided it moves beyond the strictures of tangibility and embraces the rational norms of the digital market

Funding

This research received no specific financial support.

CRediT authorship contribution statement

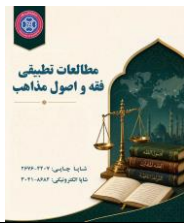
Seyedali Mirlohi, the corresponding author of this article, is PhD student in Jurisprudence and Law, Shahid Motahari University and Higher School, Tehran, Iran.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest

Acknowledgements

I am very grateful the esteemed reviewers and other contributors of the Journal of Comparative Studies on the Schools of Jurisprudence and its Principles for their evaluation and review of this article.

مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذاهب

شاپا چاپی: ۴۴۰۷-۲۶۷۶ شاپا الکترونیکی: ۸۶۸۲-۳۰۴۱

Journal Homepage: <https://mfu.uok.ac.ir/>

قانون حاکم و مقر داورى در اختلافات املاک متاورسى؛ مطالعه تطبیقی فقه امامیه و فقه شافعی

سید علی میرلوحی^۱ ✉

۱. دانشجوی دکتری، گروه فقه و حقوق، دانشکده فقه و حقوق، دانشگاه و مدرسه عالی شهید مطهری تهران، ایران. رایانامه: Mirlohi@motahari.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۲/۲۴ کلیدواژه‌ها: قانون، داورى، مقر داورى، ملک، متاورس، فقه امامیه، فقه شافعی.	ظهور «متاورس» و گسترش معاملات املاک مجازی بر بستر بلاک‌چین، پارادایم‌های سنتی حقوق بین‌الملل خصوصی و باب قضا در فقه اسلامی را با چالشی هستی‌شناختی مواجه کرده است. مسئله اصلی این پژوهش، تبیین ناکارآمدی قاعده کلاسیک «محل وقوع مال» و ماده ۹۶۶ قانون مدنی در تعیین قانون حاکم بر دارایی‌هایی است که ماهیت «غیرمتمرکز» داشته، فاقد مکان فیزیکی‌اند و در هزاران نود توزیع شده‌اند. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی میان فقه امامیه و شافعی، ضمن نقد ادبیات موجود که عمدتاً بر ماهیت پول‌های دیجیتال متمرکز است، به واکاوی خلأهای آیین دادرسی، تعیین مقر داورى و اجرای رأی در این حوزه می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اصرار بر معیارهای جغرافیایی و «عنیت مبیع» که در فقه شافعی نمود بیشتری دارد، در فضای سایبری منجر به «ترجیح بلامرجح» میان سرورها و ایجاد شائبه «غرر در تسلیم» می‌شود که مانعی جدی برای نفوذ آرای داورى است. در مقابل، فقه امامیه با اتخاذ رویکرد عرف‌گرا در باب مالیت و عدم اشتراط «اتحاد مجلس» فیزیکی، ظرفیت بالایی برای پذیرش داورى‌های توزیع‌شده و عبور از محدودیت‌های مکانی دارد. نتیجه حاصله حاکی از آن است که تنها راهکار خروج از بن‌بست، گذار از قواعد سرزمینی به اصل «حاکمیت اراده» با استناد به قاعده «المسلمون عند شروطهم» و پذیرش «عرف‌های تجاری دیجیتال» به‌عنوان قانون حاکم است. همچنین در مرحله اجرا، ادغام شرط داورى با «قراردادهای هوشمند»، امکان اجرای خودکار رأی را فراهم می‌آورد که مشروعیت فقهی آن در قالب «وکالت بلاعزل» در فقه امامیه و «تفویض ضمن عقد» در فقه شافعی قابل دفاع است.

استناد: میرلوحی، سیدعلی. (۱۴۰۴). چالش تعیین قانون حاکم و مقر داورى در اختلافات املاک متاورسى؛ واکاوی تطبیقی در فقه امامیه و شافعی. *مطالعات تطبیقی*

فقه و اصول مذاهب، ۸ (۱)، ۱۱۱-۱۲۶. <https://doi.org/10.22034/MFU.2026.144980.1644>

© نویسنده

ناشر: دانشگاه کردستان.

مقدمه

ظهور «متاورس» و تبدیل شدن آن به یک زیست‌بوم اقتصادی عظیم که حجم معاملات املاک مجازی در آن با بازارهای سنتی برابری می‌کند (Werbach, 2018: 112)، چالش‌های نوینی را فراروی فقه و حقوق قرار داده است. مسئله اصلی زمانی رخ می‌نماید که در پلتفرم‌هایی نظیر «دیسسترالند» یا «سندباکس» اختلافی میان متعاملین پدید آید. در فقه اسلامی و حقوق سنتی، صلاحیت رسیدگی و قانون حاکم، پیوندی ناگسستنی با «جغرافیا» دارد؛ چنانکه قاعده فقهی و حقوقی «محل وقوع مال»^۱ همواره لنگرگاه تشخیص قانون حاکم بر اموال غیرمنقول بوده است (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ۱/ ۲۵)؛ اما پرسش بنیادین اینجاست: در دنیایی که «مکان» وجود ندارد و مال در سرورهای ابری پراکنده در چندین قاره ذخیره شده، «محل وقوع مال» کجاست؟ این سردرگمی جغرافیایی، نهاد «داوری» را با بحرانی نظری مواجه کرده است. داوری سنتی همواره به یک «مقر» فیزیکی نیاز دارد تا تابعیت رأی و حمایت قضایی آن مشخص شود؛ اما در داوری‌های متاورسی که اغلب به صورت غیرمتمرکز و بر بستر بلاک‌چین انجام می‌شود، تعیین قانون حاکم به کلافی سردرگم بدل شده است. این مسئله در ترازوی فقه اسلامی، به‌ویژه در مطالعه تطبیقی میان فقه امامیه و شافعی، پیچیدگی دوچندانی می‌یابد؛ زیرا مبانی این دو مذهب در باب «ماهیت مال»، «قبض» و «مجلس عقد» تفاوت‌های ظریفی دارند که مستقیماً بر سرنوشت داوری تأثیر می‌گذارد. اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که سکوت قانون‌گذار در قبال دارایی‌های دیجیتال نباید به معنای بن‌بست در دادرسی باشد؛ چراکه اصل ۱۶۷ قانون اساسی، قاضی و داور را مکلف به مراجعه به منابع معتبر فقهی کرده است. در این میان، فقه شافعی با تأکید بر «عنیت مبیع» و پرهیز سخت‌گیرانه از غرر (شافعی، ۱۴۱۰ق، ۳/ ۱۲)، چالش‌های جدی‌تری نسبت به فقه امامیه که بر «رغبت عقلا» و صدق عرفی مالیت تکیه دارد (انصاری، ۱۴۱۵، ۲/ ۴۵)، پیش‌روی داوران قرار می‌دهد. تفاوت این دو دیدگاه، صرفاً نظری نیست، بلکه بر «نظم عمومی» و قابلیت اجرای آرای داوری تأثیرگذار است (ملکی و همکاران، ۱۴۰۱، ۱۱۰). واکاوی پیشینه پژوهش نشان‌دهنده خلأ محسوس در تلاقی‌گاه «داوری» و «املاک مجازی» است.

پژوهش‌های پیشین عمدتاً در دو دسته قابل نقد هستند: دسته نخست، متمرکز بر ماهیت پول‌های دیجیتال است؛ برای نمونه، محسن خردمند در مقاله‌ای با عنوان «بررسی فقهی استخراج و مبادله‌ی رمزارزها با تمرکز بر شبکه‌ی بیت‌کوین» در نشریه معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۳۹۸ و همچنین علی محیی‌الدین قره‌داغی در مقاله «حکم التعامل بالعملة الرقمية المشفرة» منتشر شده در مجله مجمع الفقه الاسلامی الدولی، ۲۰۲۰، عمدتاً بر ماهیت «رمزارزها» (پول) متمرکز بوده و از چالش‌های دادرسی «املاک مجازی»^۲ غفلت ورزیده‌اند. همچنین وهبه زحیلی در کتاب المعاملات المالية المعاصرة، ۲۰۱۸ رویکردی مشابه داشته است. دسته دوم، پژوهش‌های حقوقی در حوزه قراردادهای هوشمند است؛ در این راستا، رجب اوشیلدز و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «قراردادهای هوشمند: توافقات حقوقی در پرتو بلاک‌چین» که در فصلنامه پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۹۸ به چاپ رسیده است، اگرچه به این ابزارها پرداخته‌اند؛ اما تمرکز آن‌ها به‌جای «حل و فصل اختلافات» بر مرحله «انعقاد» بوده است. نوآوری پژوهش حاضر، تغییر زاویه دید از «ماهیت پول» به «آیین دادرسی و تعارض قوانین» در بستر فقه تطبیقی است. فرضیه اصلی مقاله آن است که با وجود فقدان مکان فیزیکی، می‌توان با بازخوانی قواعدی همچون «تراضی» و «شرط ضمن عقد» و عبور از جمود بر ظواهر قاعده «محل وقوع مال»، راهکاری برای تعیین قانون حاکم یافت. این پژوهش می‌کوشد با روش توصیفی-تحلیلی و گردآوری کتابخانه‌ای، به این پرسش پاسخ دهد که در فقدان قانون مکان‌محور، داور متاورسی براساس کدام معیار فقهی باید قانون ماهوی را برگزیند؟

^۱. Lex loci rei sitae

^۲. NFT

۱. ماهیت‌شناسی فقهی و حقوقی املاک متاورسی

پیش از بررسی «قانون حاکم» بر اختلافات، لازم است ماهیت موضوع اختلاف در بوته نقد فقهی قرار گیرد. پرسش بنیادین آن است که آیا آنچه در پلتفرم‌هایی نظیر دیسنترالند به عنوان «زمین» معامله می‌شود، در منظومه فقهی «مال» محسوب می‌شود یا خیر؟ تبیین این ماهیت، پیش شرط مشروعیت دآوری است؛ زیرا اگر موضوع دعوا فاقد «مالیت» باشد، ارجاع آن به دآوری، فاقد اثر شرعی خواهد بود.

۱-۱. تحلیل ماهیت فنی توکن‌های غیرقابل معاوضه

پیش از ورود به تحلیل فقهی مالیت، ضروری است ماهیت فنی موضوع اختلاف تدقیق گردد. آنچه در پلتفرم‌های متاورسی تحت عنوان «زمین» معامله می‌شود، در واقع یک «توکن غیرقابل معاوضه»^۱ است که معمولاً بر بستر استاندارد ERC-721 یا ERC-1155 در شبکه بلاک‌چین ایجاد می‌شود (Nakamoto, 2008, 2). برخلاف املاک فیزیکی که دارای «عین خارجی» و حدود اربعه مادی هستند، زمین متاورسی عبارت است از یک «کد دیجیتال یکتا» که در دفترکل توزیع شده^۲ ثبت شده و حاوی فراداده‌هایی است که مختصات جغرافیایی زمین در فضای مجازی پلتفرم را نمایندگی می‌کند (Lessig, 1999, 45). از منظر تحلیل حقوقی، چالش اصلی در توصیف رابطه مالک با این کدهاست. کاتوزیان در تعریف حق عینی می‌نویسد: «حقی است که انسان مستقیماً بر چیزی دارد و می‌تواند بدون واسطه دیگری آن را اجرا کند» (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ۴۵). در متاورس، مالک با در اختیار داشتن کلید خصوصی، تسلطی مستقیم بر دارایی دارد و می‌تواند بدون نیاز به اذن پلتفرم، آن را منتقل کند. این ویژگی، شباهت زیادی به حق عینی دارد و تمایل به اعمال قاعده محل وقوع مال را تقویت می‌کند؛ اما از سوی دیگر، ارزش و نمود بصری این زمین، وابسته به بقای سرورهای پلتفرم است. اگر شرکت ارائه‌دهنده خدمات، سرورهایش را خاموش کند، آنچه در دست مالک باقی می‌ماند، صرفاً یک رشته کد^۳ است. با این حال، پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی مبتنی بر «سیره عقلا» و همسو با عرف بازارهای مالی نوین، فرض را بر مالیت مستقل و شبه‌عینی این توکن‌ها می‌گذارد؛ زیرا در عرف تجاری^۴، عقلا با این توکن‌ها معامله عین می‌کنند، نه معامله طلب.

۲-۱. مبانی مالیت در فقه امامیه

در فقه امامیه، مشهور فقها با دیدگاهی «عمل‌گرا» و عرفی به پدیده‌ها می‌نگرند. شیخ انصاری و بسیاری از فقهای متأخر، معیار اصلی مالیت را در دو رکن خلاصه کرده‌اند: نخست «وجود منفعت عقلایی» و دوم «رغبت عقلا به بذل مال در برابر آن» (انصاری، ۱۴۱۵ق، ۲/۲۰؛ خویی، ۱۴۱۰ق، ۲/۱۵۰). بر این مبنا، زمین متاورسی اگرچه فاقد «ماده» است و نمی‌توان بر آن قدم گذاشت؛ اما چون دارای آثار عقلایی است (مانند امکان برگزاری نمایشگاه مجازی و تبلیغات تجاری)، از دیدگاه عرف مال محسوب می‌شود (بجنوردی، ۱۳۷۷، ۵۵/۱). نائینی در منیة الطالب تصریح می‌کند که «مالیت» از اعتبارات است و دایره آن تابع اعتبار عقلا است، نه خصوصیات فیزیکی شیء (نائینی، ۱۳۷۳، ۱/۲۳۵). بر این اساس، به نظر می‌رسد در فقه امامیه، مانع جدی برای پذیرش دعوای دآوری بر سر مالکیت یک قطعه کد^۵ NFT وجود ندارد و داور می‌تواند با استناد به عمومات «او فوا بالعقود»، قرارداد انتقال این املاک را نافذ بداند.

۳-۱. موانع مالیت در فقه شافعی

در دیدگاه فقه شافعی، برخورد با این پدیده با احتیاط بیشتری صورت می‌گیرد. چالش اصلی در این مذهب، تمرکز متون کلاسیک بر عنصر «عین» در معاملات بیع است. امام شافعی در الأم و پیروان او، غالباً مبیع را چیزی دانسته‌اند که قابل اشاره

^۱ .NFT

^۲ .DLT

^۳ .Hash

^۴ . Lex Mercatoria

^۵ . Non-Fungible Token

حسی و مشاهده باشد تا از خطر «غرر» در امان بماند (شافعی، ق ۱۴۱۰، ۳/ ۱۵). مسئله در فقه شافعی دو لایه دارد: لایه نخست موضوع مالیت است؛ اگرچه برخی فقهای معاصر ممکن است با قیاس زمین متاورسی به «حقوق مجرد» (مانند حق تألیف)، راه را برای مالیت آن باز کنند (زحیلی، ۲۰۱۸م، ۴۵)؛ اما نووی در المجموع اشاره می‌کند که منافع غالباً در قالب «اجاره» معامله می‌شوند نه بیع عین (نووی، بی‌تا، ۹/ ۲۴۵)؛ لذا اگر داوری بخواهد براساس فقه سنتی شافعی حکم دهد، ممکن است انتقال دائمی زمین مجازی را با چالش مواجه ببیند. مانع دوم، قاعده «نهی النبی (ص) عن بیع الغرر» است. فقهای شافعی غرر را به «ما طوی عنک عاقبتیه»، «چیزی که عاقبتش پوشیده است» تعریف کرده‌اند (نووی، بی‌تا، ۳۱۱/۹). درخصوص املاک متاورسی، این ابهام در دو ساحت قابل ردیابی است: الف) غرر در وجود؛ دیدگاه سنتی فقه شافعی بر لزوم «مشاهده» یا «توصیف دقیق حسی» مبیع اصرار دارد. چالش اینجاست که توصیف زمین متاورسی صرفاً با کدهای ریاضی ممکن است که برای «عرف عام» قابل درک نیست. برخی فقهای معاصر شافعی نظیر مصطفی الزرقا تلاش کرده‌اند با طرح نظریه «وجود اعتباری»، راهی برای پذیرش این پدیده‌ها بگشایند (الزرقا، ۱۴۱۸ق، ۱/ ۲۳۰). ب) غرر در تسلیم: رکن دیگر صحت بیع در فقه شافعی، «قدرت قطعی بر تسلیم» است (ماوردی، ۱۴۱۹ق، ۵/ ۱۲۰). در متاورس، بقای زمین وابسته به بقای سرورهای شرکت سازنده است و احتمال زوال آن، در دیدگاه سخت‌گیرانه شافعی، مصداق «خطر» و غرر است. در مقابل، فقه امامیه با بهره‌گیری از اصل «عدم سرایت غرر سیر به صحت معامله»، احتمالات ضعیف را مانع نمی‌داند. شیخ انصاری تصریح می‌کند که اگر عرف، خطر را ناچیز بشمارد، معامله صحیح است (انصاری، ۱۴۱۵ق، ۴/ ۱۲۰).

۴-۱. حکم فقهی قبض و تسلیم در دارایی‌های دیجیتالی

شرط دیگر صحت معامله، «قدرت بر تسلیم» است (طوسی، ۱۳۸۷ق، ۳/ ۲۰؛ محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ۲/ ۱۱۰). در فضای فیزیکی، تسلیم زمین با «تخلیه» انجام می‌شود؛ اما در متاورس، تسلیم یعنی انتقال کلید خصوصی. در فقه امامیه، مفهوم قبض، «توقیفی» نیست بلکه تابع عرف است (اصفهانی، ۱۴۱۸ق، ۳/ ۴۵)؛ لذا انتقال توکن، مصداق قبض است؛ اما در فقه شافعی، بحث قبض اموال غیرمادی نیازمند تفسیر موسع است و اگر داور حکم به «الزام به تحویل» صادر کند، اجرای آن منوط به این است که فرآیند انتقال دیجیتالی شرعاً «قبض» محسوب شود (شافعی، ۱۴۱۰ق، ۳/ ۴۰).

جدول شماره ۱: تطبیق وضعیت فقهی املاک متاورسی در مذاهب امامیه و شافعی با رویکرد داوری

محور چالش	دیدگاه فقه امامیه (رویکرد عرف‌محور)	دیدگاه فقه شافعی (رویکرد نص‌محور/احتیاطی)	پیامد حقوقی برای داور
ماهیت مالیت	تابع رغبت عقلا و بازار است؛ عدم وجود فیزیکی مانع نیست (انصاری، ۱۴۱۵).	تمایل به حصر بیع در «اعیان»؛ پذیرش حقوق غیرمادی نیازمند تکلف و قیاس است (سیوطی، ۱۴۱۱).	احتمال رد دعوا در محاکم شافعی به دلیل فقدان موضوعیت دعوا (عدم مالیت).
عنصر غرر (ریسک)	غرر با علم عرفی به ویژگی‌های دیجیتالی (کدهای هش) مرتفع می‌شود.	حساسیت بالا به بقای مبیع؛ احتمال بطلان معامله به دلیل ناپایداری سرورها.	داور شافعی ممکن است قرارداد را «غرری» و باطل بداند، حتی اگر طرفین راضی باشند.
شرط قبض (تحویل)	انتقال رمز و دسترسی دیجیتالی، مصداق کامل قبض است (اصفهانی، ۱۴۱۸).	قبض باید عرفاً تسلط کامل باشد؛ در فضای مجازی تحقق «تخلیه» محل تردید است.	چالش در صدور اجراییه برای آرای داوری «الزام به تنظیم سند» در فضای مجازی.
نوع عقد	بیع (خرید و فروش) صحیح است.	تردید بین بیع، اجاره یا صلح؛ تمایل به قالب «صلح» برای فرار از احکام سخت‌گیرانه بیع.	پیشنهاد به داوران برای توصیف قرارداد به عنوان «صلح» جهت صحت در فقه شافعی.

منبع: یافته‌های پژوهشگر با استناد به منابع فقهی (۱۴۰۳)

۲. چالش تعیین قانون حاکم و مقر داور

اگر از چالش ماهیت «مال» عبور کنیم و فرض را بر مالیت املاک متاورسی در فقه امامیه و شافعی بگذاریم، با دیواری بلندتر برخورد می‌کنیم: دیوار «مکان». در حقوق بین‌الملل خصوصی و همچنین در باب «قضا و شهادت» فقه، صلاحیت رسیدگی و قانون حاکم، پیوندی ناگسستنی با «جغرافیا» دارد؛ اما متاورس، ذاتاً «لامکان» است. این پارادوکس، داور را در یک خلأ قانونی معلق می‌کند.

۲-۱. ناکارآمدی قاعده محل وقوع مال در فضای غیرمتمرکز

دیر زمانی است که فقها و اندیشمندان حقوقی پذیرفته‌اند که اگر اختلافی بر سر یک ملک غیرمنقول رخ دهد، قانون «محل وقوع مال»^۱ حاکم است. کاتوزیان این قاعده را ناشی از «حاکمیت دولت بر قلمرو خاکی» و نظم عمومی می‌داند (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ۲/۸۵)؛ اما وقتی ملک مورد تنازع، یک قطعه زمین در پلتفرم «سندباکس»^۲ است، محل وقوع آن کجاست؟ سه فرضیه محتمل وجود دارد که هر سه در بوته نقد فقهی و حقوقی رنگ می‌بازند:

۱-۲-۱. **محل سرورها:** ممکن است ادعا شود محل فیزیکی سرورهای شرکت سازنده، محل وقوع مال است. این دیدگاه با ساختار «بلاک‌چین» در تضاد است؛ زیرا در دفتر کل توزیع‌شده^۳، داده‌ها همزمان در هزاران نود^۴ در سراسر جهان تکثیر شده‌اند (De Filippi & Wright, 2018, 85). ترجیح دادن سروری در کالیفرنیا بر سروری در سنگاپور، ترجیحی بلامرجه و عقلاً قبیح است. این خلأ نظری صرفاً محدود به فقه نیست و در حقوق موضوعه نیز نمود عینی دارد. در نظام حقوقی ایران، ماده ۹۶۶ قانون مدنی به صراحت مقرر می‌دارد: «تصرف و مالکیت... تابع قانون محلی خواهد بود که آن شیء در آنجا واقع است». این ماده بر پیش‌فرض «مکان‌مندی اشیاء» استوار است و قانون‌گذار سال ۱۳۰۷، طبیعتاً تصویری از مالی که در آن واحد در هزاران نقطه حضور دارد، نداشته است. اعمال جمودآمیز این ماده بر املاک متاورسی، منجر به «سالبه به انتفاع موضوع» شدن قانون می‌شود. در سطح بین‌المللی نیز وضعیت روشن‌تر نیست. «مقررات رم یک»^۵ اتحادیه اروپا در ماده ۴ مقرر می‌دارد که در صورت سکوت طرفین، قانون کشوری که «نزدیک‌ترین ارتباط» را با قرارداد دارد، حاکم است. چالش بنیادین در متاورس این است: «نزدیک‌ترین ارتباط» با کجاست؟ (۱) آیا با محل سکونت خریدار؟ (۲) آیا با محل ثبت شرکت؟ (۳) یا با محل استقرار سرورها؟ این ابهام ساختاری، داوران را به سمت بهره‌گیری از اصول حقوقی فراملی سوق داده است. پژوهش حاضر استدلال می‌کند که در بافتار متاورس، «قانون مناسب» (موضوع ماده ۲۷ قانون داور تجاری بین‌المللی)، قوانین سرزمینی نیستند، بلکه عرف‌های تجاری دیجیتال هستند.

۲-۱-۲. **اقامتگاه حقوقی:** فرضیه دوم، توسل به «اقامتگاه شخص حقوقی» است. استدلال می‌شود که چون زمین متاورسی توسط یک شرکت ایجاد شده، قانون محل ثبت آن شرکت باید حاکم باشد. این دیدگاه در مواجهه با ساختار «سازمان‌های خودگردان غیرمتمرکز»^۶ رنگ می‌بازد. پلتفرم‌های نسل جدید، فاقد یک مرکزیت شرکتی سنتی هستند. حتی در مواردی که یک شخصیت حقوقی ثبت شده^۷ وجود دارد، توسل به قانون مقر آن شرکت، نوعی «ترجیح بلامرجه» و بعضاً زمینه‌ساز «قانون‌گریزی» است. از منظر فقهی، این گسست میان «صورت حقوقی» و «واقعیت خارجی»، اعمال ولایت قضایی را با چالش مواجه می‌کند. در فقه شافعی و امامیه، «بسط ید» و «قدرت بر اجرا»، ملاک نفوذ حکم حاکم است (ماوردی، ۱۴۰۹ق، ۱۵؛ نجفی، ۱۴۰۴ق،

^۱. Lex Loci Rei Sitae

^۲. The Sandbox

^۳. DLT

^۴. Node

^۵. Rome I Regulation

^۶. DAO

^۷. Legal Entity

۴۰/۱۰۰). وقتی یک شرکت صوری در جزایر کیمن ثبت شده؛ اما هیچ کنترلی بر شبکه بلاک چین ندارد، ارجاع داورى به قانون آن جزیره، مصداق ارجاع به قانونی است که «موضوعیت» ندارد. فقها تصریح دارند که ولایت و قضاوت فرع بر «قدرت» است (خویی، ۱۴۱۰ق، ۱/۱۲)؛ حال آن که شرکت سازنده در بسیاری از موارد، پس از راه اندازی بلاک چین، کلیدهای کنترلی را سوزانده است. بنابراین، گره زدن سرنوشت املاک مجازی به اقامتگاه کاغذی شرکتها، نوعی اعتبارسازی موهوم است.

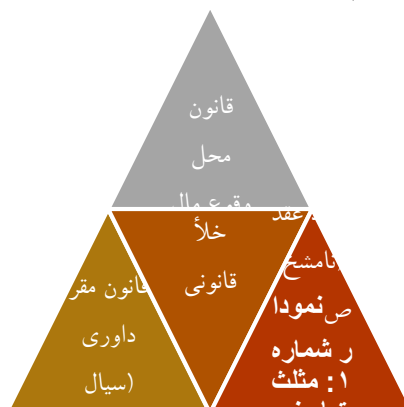
۳-۱-۲. ناکامی ایده فضای مجازی به مثابه قلمرو مستقل: سومین فرضیه، که ریشه در نظریات جانسون و پست^۱ دارد، بر آن است که دنیای دیجیتال باید به عنوان یک قلمرو حاکمیتی جدید شناسایی شود (Johnson & Post, 1996, 1370). طبق این دیدگاه، قانون حاکم، کدها و پروتکل های شبکه است. این رویکرد از منظر حقوق بین الملل و فقه اسلامی، فاقد وجهت اجرایی است. اولاً؛ از منظر حقوق بین الملل، عنصر «حاکمیت» نیازمند جمعیت، سرزمین و حکومت است (Montevideo Convention, 1933, Art 1). ثانیاً؛ از منظر فقهی، تقسیم بندی کلاسیک جهان مبتنی بر «سلطه سیاسی» و «اجرای احکام» است. در فقه شافعی، نفاذ حکم قاضی یا داور، منوط به این است که در قلمروی صادر شود که امکان «الزام» وجود داشته باشد (ماوردی، ۱۴۰۹، ۷۵). شناسایی متاورس به عنوان یک کشور مستقل، به معنای پذیرش فضایی است که در آن هیچ قوای قهریه ای برای اجرای رأی داور وجود ندارد.

۲-۲. چالش «مقر داورى» و شرط «اتحاد مجلس»

در داورى های متاورسی، داوران ناشناس هستند و هرکدام در گوشه ای از دنیا پشت سیستم خود نشسته اند. اینجا چالش فقهی «شرط اتحاد مجلس» رخ نمایی می کند. در فقه شافعی، برای انعقاد عقود و برگزاری دادرسی، «اتحاد مجلس» (حضور فیزیکی) موضوعیت دارد و تفرق ابدان موجب خیار یا بطلان است (شافعی، ۱۴۱۰ق، ۳/۴۵). اگر داورى از طریق ارسال پیام های ناهمزمان^۲ باشد، چالش صحت داورى در فقه شافعی جدی است. در مقابل، مشهور فقهای امامیه «وحدت مجلس» را شرط صحت عقد یا قضاوت نمی دانند، بلکه «توالی عرفی» را کافی می دانند (خیمینی، ۱۴۰۹ق، ۱/۵۱۲).

۳-۲. تعارض قوانین در «آیین دادرسی»

وقتی مکان نداریم، آیین دادرسی^۳ کدام کشور حاکم است؟ اگر داور بخواهد اصول دادرسی عادلانه^۴ را رعایت کند، در فقدان مقر داورى^۵، با خلأ مواجه است (شمس، ۱۳۸۴، ۲۰۰/۱). اینجا فقه دست داور را بازتر از حقوق سکولار می گذارد. در فقه، آیین دادرسی طریقت دارد؛ لذا داور ملزم نیست حتماً آیین دادرسی ملی خاصی را رعایت کند، بلکه باید به «اصول کلی قضا» (مثل تساوی طرفین) که در متون فقهی آمده است، پایبند باشد:

^۱ Johnson & Post

^۲ Asynchronous

^۳ Lex Arbitri

^۴ Due Process

^۵ Seat of Arbitration

نمودار شماره ۱: مثلث تعارض قوانین در داورى املاک متاورسى

۳. جایگاه حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم

با توجه به ناکارآمدی استدلالات مربوط به حاکمیت قاعده «محل وقوع مال» در فضای بلاکچین، تنها مسیر برای تعیین قانون حاکم، بازگشت به اصل بنیادین «حاکمیت اراده»^۱ است. منطق حقوقی حکم می‌کند در جایی که تعیین مکان جغرافیایی ناممکن است، به خواست مشترک طرفین (تراضى) رجوع شود.

۳-۱. مبانی فقهی صحت انتخاب قانون غیردولتی

پرسش اساسی این است که آیا طرفین دعوا شرعاً حق دارند توافق کنند که اختلافاتشان نه براساس قانون ملی خاص، بلکه براساس «قواعد پلتفرم» یا «اصول کلی حقوق تجارت» حل شود؟ در حقوق مدرن، این امر پذیرفته شده است (European Union, Rome I, 2008, Art 3) اما در فقه، چالش برانگیز است. هر دو مذهب شافعى و امامیه بر قاعده «المسلمون عند شروطهم» اتفاق نظر دارند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ۲۱/۲۷۶؛ بیهقی، ۱۴۲۴ق، ۶/۷۹). این قاعده، زیربنای مشروعیت «انتخاب قانون» است. اگر طرفین شرط کنند که داور طبق قواعد فلان پلتفرم حکم دهد، وفا به این شرط واجب است؛ اما این آزادی مطلق نیست؛ شرط نباید مخالف کتاب و سنت باشد. اگر قواعد پلتفرم متاورسى، معاملات ربوی یا قمارى را مجاز بدانند، انتخاب آن قانون به عنوان قانون حاکم، از منظر هر دو مذهب باطل است (انصارى، ۱۴۱۵ق، ۳/۱۵؛ نووى، بی تا، ۹/۳۵۵).

۳-۲. تأثیر شروط فاسد بر قرارداد داورى در فقه مذاهب

چالش اصلی در این مقام آن است که اگر طرفین قانونی را انتخاب کنند که بخشی از آن فاسد است، آیا کل قرارداد داورى باطل می‌شود؟ در فقه شافعى، دیدگاهی قوی وجود دارد که شرط فاسد را مفسد عقد می‌داند، به‌ویژه اگر شرط به ارکان عقد برگردد (نووى، بی تا، ۳۵۰/۹). لذا اگر طرفین قانون یک پلتفرم قماربازى را انتخاب کنند، صلاحیت داور شافعى مورد تردید واقع شده و ممکن است از رسیدگی امتناع کند؛ زیرا مبنای تراضى (شرط داورى) را فاسد می‌داند. در مقابل، مشهور فقهای امامیه معتقدند شرط فاسد مفسد عقد نیست، مگر این که جهل به آن موجب غرر در اصل معامله شود (نجفی، ۱۴۰۴ق، ۲۳/۲۰۰؛ خمینی، ۱۴۰۹ق، ۲/۱۵۰). بنابراین، داور امامی می‌تواند بر مبنای «نظریه انحلال عقد واحد به عقود متعدد»، میان شرط و عقد تفکیک قائل شده و بخش‌های فاسد قانون منتخب (مثلاً ربا) را نادیده بگیرد و در سایر موارد طبق اراده طرفین حکم صادر کند. این رویکرد برای حل و فصل دعاوى تجارى مدرن، کارآمدتر است.

جدول شماره ۲: حدود آزادی اراده در انتخاب قانون حاکم

معیار	فقه امامیه	فقه شافعى
مبنای مشروعیت	عموم «اوفوا بالعقود» و روایات شروط.	حدیث «المسلمون عند شروطهم» با قیود مذهب.
انتخاب قانون عرفی (غیر شرعى)	جایز است، مگر در مواردی که صریحاً مخالف شرع باشد (مثل ربا).	سخت‌گیری بیشتر؛ شرط نباید مخالف «مقتضای عقد» باشد.
اثر شرط خلاف شرع	لغو شرط؛ اما صحت اصل داورى (غالباً).	احتمال بطلان کل توافق‌نامه داورى (فساد شرط به عقد سرایت می‌کند).

۴. سازوکار اجرای آرای داورى در بستر بلاکچین

تمام مباحث پیشین درخصوص تعیین قانون حاکم و صلاحیت داور، مقدمه‌ای برای رسیدن به غایت نهایی دادرسی، یعنی «اجرای عدالت» است. در حقوق داورى سنتی، اگر محکوم‌علیه از اجرای رأی داور استنکاف ورزد، محکوم‌له ناگزیر است با در دست

^۱. Party Autonomy

داشتن رأی، به دادگاه‌های دولتی مراجعه و درخواست صدور اجراییه کند (جنیدی، ۱۳۷۸، ۱۴۹). این فرآیند که تحت نظام کنوانسیون نیویورک ۱۹۵۸ سامان یافته، در بستر متاورس با بن‌بست مواجه است. زمانی که هویت محکوم‌علیه (مالک فعلی زمین مجازی) پنهان است و دارایی او رمزنگاری شده، هیچ دادگاه دولتی نمی‌تواند دستور توقیف اموال او را صادر و اجرا کند.

۱-۴. چالش‌های حقوقی و فقهی اجرای سنتی آرا

در حقوق داوری سنتی، اگر محکوم‌علیه از اجرای رأی داور استنکاف ورزد، محکوم‌له ناگزیر است به دادگاه‌های دولتی مراجعه و درخواست صدور اجراییه کند (جنیدی، ۱۳۷۸، ۱۴۹). این فرآیند که تحت نظام کنوانسیون نیویورک ۱۹۵۸ سامان یافته، در بستر متاورس با بن‌بست مواجه است. زمانی که هویت محکوم‌علیه پنهان است و دارایی او رمزنگاری شده، هیچ دادگاه دولتی نمی‌تواند دستور توقیف اموال او را صادر کند. از منظر فقهی نیز چالش عمیق‌تری وجود دارد: در فقه اسلامی (چه امامی و چه شافعی)، «اجرای حکم» از شئون «ولایت» است و نیازمند «بسط ید» می‌باشد (ماوردی، ۱۴۰۹ق، ۱۵). وقتی در فضای سایبر، هیچ حاکمی^۱ قدرت فیزیکی بر دارایی‌ها ندارد، عملاً با مسئله «تعطیل حدود و احکام» مواجهیم. بنابراین، چالش اصلی صرفاً فنی نیست، بلکه یک خلأ فقهی در باب «قدرت بر اجرا» است که بدون حل آن، صدور رأی داوری لغو و بیهوده خواهد بود.

۲-۴. ماهیت و کارکرد قراردادهای هوشمند در اجرا

راهکار تکنولوژیک برای پر کردن این خلأ قدرت، ادغام شرط داوری با «قراردادهای هوشمند» است. در پلتفرم‌های داوری غیرمتمرکز مانند کلروس^۲ یا آراگون^۳، طرفین در ابتدای معامله، دارایی مورد اختلاف (توکن *NFT*) یا مبلغی را به‌عنوان وثیقه در یک قرارداد هوشمند قفل می‌کنند (Schmitz, 2019, 85). در این مکانیزم، رأی داوران به محض صدور، به یک «دستور کد نویسی شده» تبدیل می‌شود. اگر اکثریت داوران رأی به حقانیت خواهان دهند، قرارداد هوشمند بدون نیاز به دخالت انسانی یا دستور قاضی، توکن را به صورت خودکار از حساب امانی به کیف پول خواهان منتقل می‌کند (اوشیلدز و همکاران، ۱۳۹۸، ۲۷۴).

۳-۴. تحلیل فقهی مشروعیت اجرای خودکار آرا

این مکانیزم خودکار، پرسش‌های فقهی جدیدی را در باب «سلب اختیار» و «توکیل» ایجاد می‌کند: آیا سپردن اجرا به ماشین مشروع است؟ در فقه امامیه، سپردن اختیار اجرای حکم به یک ماشین (کد)، در قالب عقد «وکالت بلاعزل» یا «شرط فعل» قابل تحلیل است. طرفین با پذیرش پروتکل داوری، عملاً به سیستم وکالت می‌دهند که در صورت تحقق شرط (صدور رأی)، موضوع وکالت (انتقال سند) را انجام دهد. محقق نائینی تصریح می‌کند که اگر مقدمات فعل فراهم باشد، مباشرت انسان در لحظه وقوع نتیجه شرط نیست (نائینی، ۱۳۷۳، ۱۱۵/۲). بنابراین، اگر الگوریتم اجرا دقیق باشد، اجرای خودکار رأی، مصداق «وفای به عهد» است و مشروع می‌باشد (کریمی و علی‌آبادی، ۱۴۰۳، ۱۴۵). در فقه شافعی، حساسیت‌هایی در خصوص تصرف در مال غیر بدون اذن «آنی» وجود دارد و برخی فقها معتقدند رضایت باید تا لحظه انتقال استمرار داشته باشد. با این حال، راهکار فقهی برای حل این معضل، استفاده از نهاد «تفویض» در ضمن عقد لازم است. اگر طرفین در لحظه خرید، اختیار انتقال را به پلتفرم «تفویض» کنند، این تفویض به‌عنوان جزئی از عقد لازم، غیرقابل رجوع بوده و اجرای خودکار رأی شرعاً نافذ خواهد بود (شافعی، ۱۴۱۰ق، ۲۲/۴). بنابراین، گذار از «اجرای قضایی» به «اجرای فنی»، نه تنها خلأ قدرت دولت‌ها در فضای سایبر را جبران می‌کند، بلکه با مبانی فقهی «لزوم وفای به شرط» در هر دو مذهب سازگار است.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که:

^۱ Sovereign

^۲ Kleros

^۳ Aragon

۱. در فقه امامیه، با تکیه بر معیارهای عرفی و «رغبت عقلا»، املاک متاورسی (NFT) واجد مالیت شناخته می‌شوند و عدم وجود فیزیکی مانع صحت معاملات نیست. در مقابل، در فقه شافعی، اصرار بر «عینیت مبیع» و پرهیز از «غرر در وجود و تسلیم»، چالش‌هایی جدی برای پذیرش مالیت این پدیده‌ها ایجاد می‌کند که نیازمند بازخوانی مفهوم غرر در بستر عرف‌های نوین است.

۲. قاعده سنتی «محل وقوع مال» در فضای غیرمتمرکز بلاک‌چین، به دلیل فقدان مکان فیزیکی معین و توزیع داده‌ها در نودهای جهانی، کارآمدی خود را از دست داده است. اعمال معیارهایی نظیر محل سرور یا اقامتگاه شرکت، منجر به «ترجیح بلامرجح» می‌شود.

۳. تنها راهکار معتبر فقهی و حقوقی برای خروج از خلأ قانونی، استناد به اصل «حاکمیت اراده» و قاعده «المسلمون عند شروطهم» است. طرفین می‌توانند «قانون پلتفرم» یا «اصول حقوقی فراملی» را انتخاب کنند. در این راستا، فقه امامیه با پذیرش نظریه تفکیک شرط از عقد، انعطاف بیشتری نسبت به فقه شافعی (که فساد شرط را مفسد عقد می‌داند) دارد.

۴. قراردادهای هوشمند به عنوان ابزار فنی، جایگزین نهاد اجرایی سنتی می‌شوند. مشروعیت حذف عامل انسانی در اجرا، در فقه امامیه بر اساس «وکالت بلاعزل» و در فقه شافعی بر مبنای «تفویض ضمن عقد لازم» قابل اثبات است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آنهاست.

سپاسگزاری

در پایان از زحمات و مساعدت‌های همکاران دوفصلنامه مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذاهب کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم.

منابع

- ابن‌قدامة، عبدالله بن احمد. (۱۴۰۵ق). *المعنی فی فقه الإمام أحمد بن حنبل الشیبانی*. بیروت: دار الفکر.
- اصفهانى، محمدحسین. (۱۴۱۸ق). *حاشیة کتاب المکاسب*. ج ۱. قم: انوار الهدی.
- زحیلی، وهبه. (۲۰۱۸). *المعاملات المالیة المعاصرة*. دمشق: دار الفکر.
- زرقا، مصطفى احمد. (۱۴۱۸ق). *المدخل الفقهي العام*. دمشق: دار القلم.
- قره‌داغی، علی محبی‌الدین. (۲۰۲۰). «حکم التعامل بالعمالات الرقمية المشفرة». *مجلة مجمع الفقه الاسلامی الدولي*. ۲۵(۱۲): ۳۵-۸۰.
- انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). *کتاب المکاسب*. ج ۳. قم: کنگره جهانی شیخ انصاری.
- اوشیلدز، رجب؛ ناصر، مهدی و صادقی، حسین. (۱۳۹۸). «قراردادهای هوشمند: توافقات حقوقی در پرتو بلاک‌چین». *پژوهش‌های حقوقی*. ۱۸(۳۷): ۲۶۱-۲۸۸.
- بجنوردی، سید محمد. (۱۳۷۷). *قواعد فقهیه*. تهران: عروج.
- بیهقی، احمد بن حسین. (۱۴۲۴ق). *السنن الکبری و فی ذیلہ الجوهر النقی*. ج ۳. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۸). *فلسفه حقوق مدنی*. تهران: گنج دانش.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۴۰۱). *مبسوط در ترمینولوژی حقوق*. تهران: گنج دانش.

جنیدی، لعیا. (۱۳۷۸). *قانون حاکم در داورهای تجاری بین‌المللی*. تهران: دادگستر.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه*. ج ۱. قم: مؤسسه آل‌البیت.

خردمند، محسن. (۱۳۹۸). «بررسی فقهی استخراج و مبادله‌ی رمزارزها با تمرکز بر شبکه‌ی بیت‌کوین». *معرفت اقتصاد اسلامی*. ۱۰(۲): ۱۲۴-۱۰۹.

خمینی، سید روح‌الله. (۱۴۰۹ق). *تحریر الوسیله*. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۰ق). *مصباح الفقاهه فی المعاملات*. بیروت: دار الهادی.

سیوطی، جلال‌الدین. (۱۴۱۱ق). *الأنشاه و النظائر*. ج ۱. بیروت: دار الکتب العلمیه.

شافعی، محمد بن ادريس. (۱۴۱۰ق). *الأم*. بیروت: دار المعرفه.

شمس، عبدالله. (۱۳۸۴). *آیین دادرسی مدنی*. ج ۱۲. تهران: دراک.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). *المبسوط فی فقه الإمامیه*. تهران: المکتبه المرتضویه.

غمامی، مجید و محسنی، حسن. (۱۳۹۶). *آیین دادرسی مدنی فراملی*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۵). *فلسفه حقوق*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۸). *اموال و مالکیت*. ج ۵۵. تهران: میزان.

کریمی، ماشاله و علی‌آبادی، عبدالصمد. (۱۴۰۳). «امکان‌سنجی بهره‌گیری از دادرسی هوش مصنوعی؛ مطالعه فقهی و حقوق ایران».

مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذاهب. ۷(۱): ۱۲۷-۱۵۰.

ماوردی، علی بن محمد. (۱۴۰۹ق). *الأحكام السلطانية*. کویت: مکتبه دار ابن قتیبه.

ماوردی، علی بن محمد. (۱۴۱۹ق). *الحاوی الکبیر*. بیروت: دار الکتب العلمیه.

محقق حلّی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸ق). *شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام*. قم: اسماعیلیان.

ملکی، روح‌اله، عباسی، بیژن، هاشمی، سید محمد و نیاورانی، صابر. (۱۴۰۱). «تاثیرگذاری مبانی فقهی بر تحول سیاست‌های حقوقی-تقنینی». *مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذاهب*. ۵(۱)، ۹۵-۱۲۳. doi: doi.org/10.34785/j023.2022.006

نائینی، محمدحسین. (۱۳۷۳). *منیه الطالب فی حاشیه مکاسب*. تهران: المکتبه المحمديه.

نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*. ج ۷. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

نووی، یحیی بن شرف. (بی‌تا). *المجموع شرح المذهب*. بیروت: دار الفکر.

نووی، یحیی بن شرف. (۱۴۲۵ق). *منهاج الطالبین*. بیروت: دار المعرفه.

References

- Anṣārī, M. (1994). *Kitāb al-Makāsib*. 3rd ed. Qum: Shiykh al-A‘zam Anṣārī. [In Arabic]
- Biyhaqī, A. (2003). *al-Sunan al-Kubrā*. 3rd ed. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyyat. [In Arabic]
- Bujnūrdī, SM. (1998). *Qawā‘id Fiqhīyyat*. Tehran: ‘Urūj. [In Persian]
- De Filippi, P. & Wright, A. (2018). *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Harvard University Press. [In English]
- European Union. (2008). *Regulation (EC) No 593/2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I)*. [In English]
- Ghamāmi, M & Muḥsinī, H. (2017). *Āyīn Dādrasī Madanī Farāmīllī*. Tehran: Sahāmi Intishār. [In Persian]
- Ḥurr ‘Āmilī, MH. (1988). *Wasā’il al-Shī‘at Ilā Tahṣīl Masā’il al-Shī‘ih*. Qum: Āl al-Bayt li-Iḥyā’ al-Turāth. [In Arabic]
- Ibn Quddāmat, ‘A. (1985). *al-Mughnī*. Beirut: Dār al- Fikr. [In Arabic]
- Iṣfahānī, MH. (1997). *Ḥāshīyat Kitāb al-Makāsib*. Qum: Anwār al-Hudā. [In Arabic]
- Ja‘farī Langirūdī, MJ. (2009). *Falsafih Huqūq Madanī*. Tehran: Ganj Dānish. [In Persian]
- Ja‘farī Langirūdī, MJ. (2022). *Mabsūṭ Dar Tirmīnuluzhī Huqūq*. Tehran: Ganj Dānish. [In Persian]
- Johnson, DR. & Post, D. (1996). “Law and Borders—The Rise of Law in Cyberspace”. *Stanford Law Review*. 48(5). 1367-1402. [In English]
- Juniyīdī, L. (1999). *Qānūn Ḥākim Dar Dāwarīhāyi Biyn al-Milālī*. Tehran: Dādgustar. [In Persian]
- Karimi, M & Aliabadi, A. (2024). “Feasibility Study of Using Artificial Intelligence Adjudication; A Study of Jurisprudence and Iranian Law”. *Comparative Studies of Jurisprudence and Principles*. 7(1). 127-150. [In Persian]
- Kātūzīyān, N. (2016). *Falsafih Huqūq*. Tehran: Sāhāmī Intishār. [In Persian]
- Kātūzīyān, N. (2019). *Property and Ownership*. 55th ed. Tehran: Mīzān. [In Persian]
- Kheradmand, M. (2019). “Jurisprudential Investigation of Extraction and Exchange of Cryptocurrencies with a Focus on Bitcoin Network”. *Islamic Economy Knowledge*. 10(2). 109-124. [In Persian]
- Khoei, SA. (1989). *Miṣbāḥ al-Fiqāhat*. Beirut: Dār al-Hādī. [In Arabic]
- Khomeini SR. (1988). *Tahrīr al-Wasīlat*. Tehran: Tanzīm Wa Nashr Āthār Imām Khomeini. [In Arabic]
- Lessig, L. (1999). *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York: Basic Books. [In English]
- Maleki R, Abbasi B, Hashemi SM & Niavarani S. (2022). “The Impact of Jurisprudential Principles on the Development of Legal-Legislative Policies”. *Comparative Studies of Jurisprudence and Principles*. 5(1). 95-123. [In Persian]
- Māwardī, AM. (1988). *al-Aḥkām al-Sultānīyyat*. Kuwait: Dār Ibn Qutaybat. [In Arabic]
- Māwardī, A. (1998). *al-Ḥawī al-Kabīr*. Beirut: Dār al-Kutub al- ‘Ilmīyyat. [In Arabic]
- Montevideo Convention. (1933). *Convention on the Rights and Duties of States*. [In English]
- Muḥaqqiq Ḥillī, JH. (1987). *al-Sharā‘i‘ al-Islām Fī Masā’il al-Ḥalāl Wa al-Ḥarām*. Qum: Ismā‘īlīyān. [In Arabic]

- Nā'inī, MH. (1994). *Munīyat al-Ṭālib*. Tehran: Muḥammadīyyah. [In Arabic]
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. White Paper. [In English]
- Najafī, M. (1983). *Jawāhir al-Kalām*. 7th ed. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al- 'Arabī. [In Arabic]
- Nawawī, YS. (2004). *Minhāj al-Ṭālibīn*. Beirut: Dār al-Ma'rifat. [In Arabic]
- Nawawī, YS. (n.d.). *al-Majmū' Sharḥ al-Muhadhdhab*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Oshields, R., Naser, M., & Sadeghi, H. (2019). "Smart Contracts: Legal Agreements in the Light of Blockchain". *Legal Research*. 18(37). 261-288. [In Persian]
- Qaradaghi, A. M. (2020). "Ruling on Dealing with Encrypted Digital Currencies". *Journal of the International Islamic Fiqh Academy*. 25(12). 35-80. [In Arabic]
- Schmitz, A. J. (2019). "Arbitration in the Age of Smart Contracts". *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 34(1). 81-108. [In English]
- Shāfi'ī, M. (1989). *al-'Umm*. Beirut: Dār al-Ma'rifat. [In Arabic]
- Shams, A. (2005). *Āyīn Dādrasī Madanī*. 12th ed. Tehran: Dirāk. [In Persian]
- al-Suyūṭī, J. (1990). *al-'Ashbāh Wa al-Nazā'ir*. Beirut: Dār al-Kutub al- 'Ilmiyyat. [In Arabic]
- Ṭūsī, MH. (1967). *al-Mabsūṭ fī Fiqh al-Imāmiyyat*. Tehran: al-Maktabat al-Murtaḍawīyyat. [In Arabic]
- UNCITRAL. (1985). *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*. Vienna: United Nations. [In English]
- United Nations. (1958). *Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention)*. [In English]
- Werbach, K. (2018). *The Blockchain and the New Architecture of Trust*. MIT Press. [In English]
- Zarqā, MA. (1997). *al-Madkhal al-Fiqhī al-'Āmm*. Damascus: Dār al-Qalam. [In Arabic]
- Zuḥaylī, W. (2018). *al-Mu'āmilāt al-Māliyyat al-Mu'āṣirat*. Damascus: Dār al-Fikr. [In Arabic]